

GRAŻYNA ŚWIATOWY

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Gospodarstwo domowe jako kreator przemian społecznych i gospodarczych

Istota i funkcje gospodarstwa domowego w inspirowaniu zmian

W tradycyjnej teorii ekonomii gospodarstwo domowe, utożsamiane z rodziną, jest określane jako trwała i najstarsza instytucja ekonomiczna świata. Jest to nie tylko najstarszy, ale i najważniejszy podmiot gospodarujący, ponieważ został stworzony prawami natury¹, inspirował ewolucję kolejnych systemów gospodarczych i politycznych, a nauka o gospodarstwie domowym i prawach rządzących domem (rodziną) stanowi genezę dyscypliny – ekonomia – nazwanej według etymologii greckiej *oikos* – dom, *oikojeneja* – rodzina, *nomos* – prawo, ustawa².

W literaturze przedmiotu pojęcie gospodarstwa domowego jest różnie interpretowane. Najczęściej jednak zarówno w teorii, jak i w praktyce życia codziennego kojarzone jest ono z rodziną, przy czym gospodarstwo domowe traktuje się jako kategorię ekonomiczną, akcentując charakter pełnionych funkcji gospodarczych, rodzina natomiast określana jest jako kategoria czysto socjologiczna. Jest to grupa ludzi połączonych ze sobą związkiem małżeńskim, rodzicielskim lub więzami krwi czy też adopcji. Jej podstawowe funkcje sprowadzają się do prokreacji i wychowania, tj. do utrzymania ciągłości biologicznej i kulturowej społeczeństwa oraz budowania więzi emocjonalnych między członkami rodziny, zaspokojenia ich podstawowych potrzeb duchowych – przynależności, miłości i bezpieczeństwa, dzięki czemu zapewnia się warunki rozwoju fizycznego i psychicznego, przygotowuje do życia w społeczeństwie³. Do normalnego funkcjonowania rodziny niezbędna jest jednak pewna baza materialna, przede wszystkim mieszkanie wraz z wyposażeniem, ubranie, różne przedmioty niezbędne w nauce i pracy oraz środki finansowe na utrzymanie. To sprawia, że w rodzinach realizuje się też funkcja gospodarcza (posiadanie oraz zarządzanie wspólnymi zasobami materialnymi, finansowymi i intelektualnymi), dlatego w analizowaniu przemian społeczno-gospodarczych jak najbardziej wskazane jest łączne, kompleksowe rozważanie funkcji rodziny i gospodarstwa domowego. Ich

¹ Por. Dzieje początków świata i ludzkości opisane w Starym Testamencie „...*Bóg stworzył mężczyznę i niewiastę, po czym im błogosławił, mówiąc do nich: bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną...*”, Księga Rodzaju [1.27-28].

² Cz. Bywalec, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, PWN, Warszawa 2012.

³ J. Piotrowski, *Społeczne problemy rodziny* (w:) *Polityka społeczna*, PWE, Warszawa 1979, s. 222-223.

charakterystyczną cechą wspólną jest bowiem powiązanie funkcji ekonomicznych i społecznych. Przecież w ogromnej większości członkowie gospodarstw domowych stanowią rodziny, połączeni są więzami biologicznymi i emocjonalnymi, wspólnie gospodarują i zaspokajają swoje potrzeby zarówno duchowe, jak i materialne.

Gospodarstwo domowe jest wspólnotą ludzi żyjących ze sobą i dla siebie, łącząc ich wspólne mieszkanie i wspólne gospodarowanie dla realizacji celów i potrzeb konsumpcyjnych. Działa w sferze spożycia i dla celów spożycia, koncentrując się na możliwie jak najlepszym zaspokojeniu aspiracji i potrzeb wszystkich osób żyjących wspólnie. Osoby samotne, utrzymujące się samodzielnie, tworzą jednoosobowe gospodarstwa domowe i realizują podobne funkcje ekonomiczne. Każde gospodarstwo domowe jest swoistym podmiotem samorealizującym się, opiera swoją działalność na własnych środkach i sile roboczej swoich członków. Członkowie gospodarstw domowych występują co najmniej w dwóch ekonomicznych rolach, jako wytwórcy/producenty i jako konsumenci. Przejawem tych ról jest działalność realizowana zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz gospodarstwa.

Ekonomiczne funkcje gospodarstw domowych, określane w literaturze jako produkcyjne i konsumpcyjne, wynikają z faktu powiązania ich z całością procesów gospodarczych, w których współdziałają z innymi podmiotami gospodarującymi, a więc z przedsiębiorstwami i państwem. Gospodarstwa domowe są dostawcami czynników wytwórczych (pracy, kapitału i ziemi) dla tych przedsiębiorstw i instytucji. Z funkcji tej wynika przepływ czynników wytwórczych z gospodarstw domowych (których są własnością) do przedsiębiorstw i przepływ dochodów za udostępnienie tych czynników z przedsiębiorstw do gospodarstw domowych. W otoczeniu zewnętrznym odbywa się zatem działalność zarobkowa dla zapewnienia materialnych podstaw egzystencji członkom gospodarstwa, wewnątrz natomiast spełnia się ta egzystencja dzięki pracy świadczonej nieodpłatnie na rzecz członków rodziny (przyrządanie posiłków, dbałość o mieszkanie, ubranie, higienę osobistą, pranie, sprząatanie, rozmaite naprawy, zaopatrzenie w potrzebne towary, usługi itp.) oraz dzięki realnej konsumpcji zapewniającej im reprodukcję sił, rozwój biologiczny i psychiczny.

Funkcja konsumpcyjna wyraża się w tym, że gospodarstwa domowe są odbiorcami dóbr i usług dostarczanych przez przedsiębiorstwa i instytucje. Z funkcji tej wynika przepływ strumienia dóbr i usług z przedsiębiorstw do gospodarstw domowych i strumienia płatności z gospodarstw do przedsiębiorstw. Poprzez konsumpcję wytworzonych dóbr i usług nadają sens wytwarzaniu, inspirują innowacje i postęp w gospodarce kraju. Wychowują dla konsumpcji „mieć” i poprzez konsumpcję „być”, wytwarzając tym samym należyty stosunek do ludzi i rzeczy. Gospodarstwa domowe opierają się przede wszystkim na więziach rodzinnych i jako takie pełnią funkcje prokreacyjne, opiekuńcze, wychowawcze, rekreacyjne i ekonomiczne. Funkcje te są niezmiennie i świadczą zarówno o trwałości instytucji gospodarstwa domowego i rodziny, jak i o ich kreatywnej roli w wywieraniu zmian na otoczenie nie tylko społeczno-gospodarcze, polityczne, ale i na środowisko naturalne oraz postęp techniczny i technologiczny. Współczesny biznes coraz częściej bazuje na integralności producenta i konsumenta w gospodarstwie

domowym. Przyjmuje się, że trwałość i solidność przedsiębiorstwa jest odzwierciedleniem trwałości i solidności ludzi je tworzących. Gospodarstwa domowe stają się kreatorem, kluczowym decydentem przedsiębiorstwa⁴.

Potencjał polskich gospodarstw domowych w świetle zmian demograficznych

Według Narodowego Spisu Powszechnego ludność Polski w dniu 31 marca 2011 r. liczyła 38 511,8 tys. osób i od ostatniego spisu (20 maja 2002 r.) zwiększyła się o 282 tys., tj. o 0,7%. Jednocześnie nastąpił spadek ludności w miastach o 204 tys. osób, istotnie natomiast – o 486 tys. osób – zwiększyła się liczba mieszkańców wsi⁵. Niestety ostatni raport nie analizuje dokładnie struktury ludności według liczby gospodarstw domowych. Biorąc pod uwagę dane statystyczne z poprzednich spisów (tablica 1), można przypuszczać, że podobne zmiany odnotowane będą w liczbie gospodarstw domowych. Szacunkowa liczba gospodarstw domowych przy zakładanej stopie wzrostu ludności 0,7% wyniosłaby 14 270,6 tys.

Tablica 1

Liczba ludności i gospodarstw domowych według spisu powszechnego w latach 1998, 2002, 2011

Wy-szczegół-nienie	Ludność (w tys.)			Gospodarstwa domowe			Przeciętna liczba osób		
	1998	2002	2011	1998	2002	2011	1998	2002	2011
Ogółem	37 114,3	37 812,7	38 511,8	11 970,4	13 337,0	-	3,10	2,84	-
Miasta	23 268,3	22 518,1	23 405,9	7 864,1	8 964,5	-	2,86	2,60	-
Wieś	14 596,2	14 544,4	15 105,9	4 106,3	4 327,5	-	3,55	3,33	-

Źródło: *Narodowy Spis Powszechny*, GUS, Warszawa 2003 i 2012.

Niewątpliwie obecnie w Polsce funkcjonuje ponad 14 mln gospodarstw domowych, które jako samodzielne podmioty gospodarujące stanowią rzeszę prywatnych mikroprzedsiębiorstw. Ich potencjał wytwórczy charakteryzuje struktura demograficzna. W ostatnich latach wyraźnie zmniejsza się dzietność polskich rodzin, tym samym maleje też przeciętna liczba osób w gospodarstwie domowym, wzrasta liczba gospodarstw jedno-osobowych. Analiza danych demograficznych z ostatnich spisów powszechnych (tablica 2) pokazuje również, że w stosunku do 2002 r. liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym zmniejszyła się o ok. 1,5 mln osób, tj. o 18,6%, przy

⁴ Por. A. Noga, *Konsument a triada: właściciel-przedsiębiorca-menedżer w teorii przedsiębiorstw*, „Konsumpcja i Rozwój” 2011, nr 1, s. 38-46.

⁵ *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników*, GUS, Warszawa 2012, s. 47.

czym większy spadek odnotowano w miastach – 21,1% (na wsi 16,8%). Wskazać należy, że wzrosła liczebność (o prawie 1,2 mln osób), jak również odsetek (o 2,6%) ludności w wieku produkcyjnym, co świadczy o tym, że potencjalnie większa liczba członków gospodarstw domowych tworzy podaż siły roboczej na rynku pracy. Przy czym grupa wieku mobilnego (18-44 lata) liczebnie prawie się nie zmieniła (odnotowano wzrost o ok. 180 tys.), istotnie natomiast zwiększyła się liczba (o prawie 1 mln osób) i odsetek (o 2,5%) grupy ludności w wieku produkcyjnym niemobilnym (45-64 lata mężczyźni oraz 45-59 lat kobiety), co sygnalizuje tendencję do starzenia się pracujących członków rodzin. Ponadto fakt starzenia się społeczeństwa potwierdza również zwiększenie się do 16,9% udziału ludności w wieku poprodukcyjnym (w 2002 r. wynosił 15%). W stosunku do poprzedniego spisu liczba osób w wieku emerytalnym wzrosła o ponad 760 tys.

Tablica 2

Stan i struktura ludności według wieku w latach 2002 i 2011

Wyszczególnienie	Ogółem	Ludność w wieku					
		przedprodukcyjnym (0-17 lat)	produkcyjnym (mężczyźni 18-64, kobiety 18-59 lat)			poprodukcyjnym (mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej)	
			razem	mobilnym (18-44 lata)	niemobilnym (mężczyźni 45-64 lata, kobiety 45-59 lat)		
w tys.							
2002	ogółem	38 230,1	8 850,7	23 625,7	15 241,2	8 384,5	5 749,1
	miasta	23 610,4	4 974,2	15 169,8	9 560,6	5 609,2	3 462,4
	wieś	14 619,7	3 876,5	8 456,0	5 680,7	2 775,3	2 286,7
2011	ogółem	38 511,8	7 202,3	24 797,4	15 418,9	9 378,5	6 512,1
	miasta	23 405,9	3 975,9	15 258,3	9 325,9	5 932,4	4 171,7
	wieś	15 105,9	3 226,4	9 539,1	6 093,0	3 446,1	2 340,4
w %							
2002	ogółem	100,9	23,2	61,8	39,9	21,9	15,0
	miasta	100,0	21,1	64,2	40,5	23,7	14,7
	wieś	100,0	26,5	57,9	38,9	19,0	15,6
2011	ogółem	100,0	18,7	64,4	40,0	24,4	16,9
	miasta	100,0	17,0	65,2	39,9	25,3	17,8
	wieś	100,0	21,4	63,1	40,3	22,8	15,5
dynamika zmian (2002 r. = 100)							
Ogółem	100,7	81,4	105	101,2	111,9	113,3	
Miasta	99,1	79,9	100,6	97,5	105,8	120,5	
Wieś	103,3	83,2	112,8	107,3	124,2	102,3	

Źródło: *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, op. cit., s. 53.

Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym w latach 2002-2011 jest stały wzrost poziomu wykształcenia ludności Polski. W okresie międzypisowym wśród ogółu ludności w wieku 13 lat i więcej odsetek osób z wykształceniem co najmniej średnim wzrósł z 41,4% w 2002 r. do 48,6% w 2011 r. Jednak największą dynamikę pozytywnych zmian odnotowano w odniesieniu do osób z wykształceniem wyższym, których udział zwiększył się z 9,9% w 2002 r. do 17,0% w 2011 r. Wyższe wykształcenie zapewnia częściej lepszy status na rynku pracy, zwiększa szansę na zatrudnienie i wyższe zarobki.

Rola gospodarstw domowych w kształtowaniu kapitału ludzkiego

W rodzinach jest ulokowany i jakościowo kreowany kapitał ludzki. Dzieje się to przez realizację funkcji społeczno-kulturowej, należyte przygotowanie i wychowanie do pracy, wpojenie szacunku do pracy nie tylko własnej, ale i innych osób – bliskich członków rodziny oraz obcych. Rodzina jest też pierwszorzędną szkołą zaradności w gospodarowaniu zasobami oraz odpowiedzialności za skutki podejmowanych decyzji i działań, motywuje również do ustawicznego pogłębiania wiedzy i umiejętności.

W kręgu rodziny krystalizuje się specyfika wpływu determinant psychicznych i ekonomicznych na sposób bycia i postępowania poszczególnych członków wspólnoty. Wpływ biologiczny rodziny odbywa się poprzez przekaz DNA, kształtowanie osobowości, siatki przekonań, norm postępowania, a wpływ ekonomiczny poprzez wychowanie w szacunku do pracy i pieniądza. Cechy psychiczne przekazywane są genetycznie lub wykształcane w procesie wychowania w rodzinie, natomiast cechy ekonomiczne są zdominowane przez warunki bytu i doświadczenia w gospodarowaniu zasobami materialnymi i finansowymi rodziny. Rodzina jest zatem taką wspólnotą osób, w której możliwe się staje urzeczywistnienie najważniejszych potrzeb życiowych, zarówno duchowych (*być*), jak i materialnych (*mieć*) człowieka, i jako taka pozostaje głównym źródłem doznawania satysfakcji życiowej. Ta wspólnota osób, stanowiąc pewien potencjał zasobów intelektualnych, wiedzy, umiejętności i przekonań wszystkich członków żyjących pod wspólnym dachem, wykorzystuje je w gospodarowaniu własnymi zasobami rzeczowymi i finansowymi, a także w ciągłym procesie budowania swoich relacji z innymi osobami i instytucjami w środowisku społecznym, w którym są np. fabryki, szkoły, szpitale, banki, urzędy, sądy, kościoły, sklepy itp. oraz obiekty – pomniki przyrody, transport publiczny i wszelkie wytwory ludzkiej pracy.

Zapobiegliwość gospodarstw domowych w tworzeniu materialnych podstaw bytu i skłonność do wydatków na cele konsumpcyjne

Podstawowym warunkiem normalnego funkcjonowania gospodarstw domowych jest zapewnienie sobie stałego dopływu odpowiednich środków finansowych, które

mogą pochodzić z różnych źródeł. Najczęściej głównym źródłem utrzymania są dochody uzyskiwane z tytułu pracy zarobkowej i świadczenia z funduszy społecznych, tj. emerytury, renty, stypendia i rozmaite zasiłki. Ponadto źródłem przychodów finansowych dla niektórych gospodarstw mogą być dywidendy z lokat kapitałowych, dochody ze sprzedaży akcji, nieruchomości lub innych gromadzonych kosztowności oraz podejmowane oszczędności, kredyty, a także wygrane w loteriach i grach hazardowych. Wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym Polski w okresie transformacji ustrojowej sukcesywnie, aczkolwiek nie w jednakowym stopniu, wzrastały dochody wszystkich gospodarstw domowych. Realne tempo wzrostu i poprawy warunków bytu było efektem nie tylko reform wprowadzonych decyzjami politycznymi, ale przede wszystkim umiejętności przystosowania się członków gospodarstw domowych do nowych warunków. Ich aktywność i przedsiębiorczość w wykorzystywaniu nadarzających się okazji do zarobku jest z reguły nagradzana wyższymi dochodami. W 2011 r. w gospodarstwach domowych ogółem przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę wynosił 1227 złotych. W porównaniu z 1995 r., kiedy to wprowadzono denominację złotego, najwyższy wskaźnik dynamiki wzrostu dochodów przypadających na 1 osobę (400%) osiągnęły gospodarstwa domowe pracowników, następnie gospodarstwa pracujących na własny rachunek (381%), na kolejnym miejscu znalazły się gospodarstwa rolników (363%), słabiej wypadły gospodarstwa emerytów i rencistów (291%).

Wraz ze wzrostem dochodów we wszystkich grupach społecznych znacząco rosły też wydatki na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych. Ogólne wydatki gospodarstw domowych plasowały się na poziomie bardzo zbliżonym do wielkości uzyskiwanych dochodów. Średni udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym w 2011 r. stanowił 82,7%. Trzeba jednak zauważyć, że w 1995 r. różnice między nimi były mniejsze, a latach następnych powoli się zwiększają. W gospodarstwach emerytów i rencistów poniesione wydatki pochłonęły w 1995 r. – 97%, a w 2011 r. – 92% uzyskanych dochodów, w gospodarstwach pracowniczych odpowiednio 91% i 81%, podobnie u pracujących na własny rachunek – 93% i 82%. Skłonność do wydatków na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych jest mniejsza w gospodarstwach rolników, w 1995 r. wynosiła 83%, a w 2011 r. – 75%. Można przypuszczać, że pozostałą część uzyskiwanego dochodu rolnicy przeznaczają na inwestycje. Na tej podstawie należy sądzić, że mimo szybko rosnących dochodów sytuacja finansowa polskich gospodarstw domowych poprawia się powoli i nie wszyscy mogą w tym samym stopniu gromadzić fundusz swobodnej decyzji i oszczędności.

Utrzymująca się wysoka skłonność polskich gospodarstw domowych do ponoszenia wydatków na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych świadczy nie tylko o rozbudzeniu ich potrzeb i szybkim nadrabianiu zaległości z okresu długo utrzymywanych niedoborów na rynku, ale również o życiu w warunkach niedostatku.

Zgodnie z prawem Engla procentowy udział wydatków na żywność malał. W badanym 15-leciu w gospodarstwach pracowników zmniejszył się o 14 pkt. proc., rol-

ników – aż o 16 pkt. proc. (spadek z 47% do 31%), emerytów i rencistów – o 13 pkt. proc. (spadek z 41% do 28%), natomiast pracujących na własny rachunek o 11 pkt. proc. (spadek z 32% do 21%,). Średnio udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w 2011 r. wyniósł 25%, co świadczy o znaczącej poprawie poziomu życia i skutecznym nadrabianiu dystansu do krajów wyżej rozwiniętych. Coraz większym obciążeniem dla budżetu gospodarstw domowych stają się wydatki na użytkowanie mieszkania lub domu i nośniki energii, które w 2011 r. stanowiły 20,7%, a łącznie z wydatkami na wyposażenie mieszkania i prowadzenie domu (4,8%) pochłaniały aż 25,5%, przewyższając wydatki na żywność. W konsekwencji nastąpiły bardzo duże zmiany w zakresie poprawy warunków mieszkaniowych. Przeciętne gospodarstwo domowe w 2011 r. zajmowało mieszkanie o powierzchni 73,7 m². Poprawiło się również wyposażenie w dobra trwałe, zwłaszcza w telewizor plazmowy lub ciekłokrystaliczny, zmywarkę do naczyń, komputer z dostępem do Internetu, w tym z dostępem szerokopasmowym⁶. Pod tym względem wiele grup polskich gospodarstw domowych osiągnęło standardy europejskie krajów wysoko rozwiniętych.

Notuje się znaczny wzrost wydatków na transport i łączność. Ich udział w wydatkach ogółem wynosi od 10% w gospodarstwach emerytów i rencistów, do ok. 16% w gospodarstwach pracowników, rolników i pracujących na własny rachunek. Do zwiększenia wydatków w tej grupie przyczynia się permanentny wzrost cen benzyny i olejów napędowych oraz poprawiające się wyposażenie gospodarstw domowych w samochody osobowe. W 2010 r. samochód osobowy posiadało 91,7% pracujących na własny rachunek, 90,7% rolników, 73,4% gospodarstw pracowniczych oraz 34,4% emerytów i rencistów. Ponadto wzrost wydatków na transport i łączność zawiera w sobie koszty upowszechniania się telefonii zarówno w połączeniach stacjonarnych, jak i komórkowych oraz internetowych. W tym zakresie polskie gospodarstwa domowe nadrabiają szybko zaległości, podążając za krajami wyżej rozwiniętymi.

Jak pokazują badania budżetów gospodarstw domowych, konsekwentnie z roku na rok notuje się wzrost ilościowy w miarach konsumpcji, niemniej jednak zmiany te nie dotyczą wszystkich w równym stopniu. Pogłębia się zróżnicowanie społeczne powodowane przede wszystkim różną zaradnością członków gospodarstw domowych. Obserwacja życia codziennego pozwala też dostrzec istotne przemiany jakościowe. Wydaje się, że obecnie na początku XXI w. konsumenci chcą mieć wszystko, tu i teraz, cenią sobie luksus i wygodę, aczkolwiek ze względu na zróżnicowane dochody nie zawsze mogą sobie na to pozwolić. Członkowie gospodarstw domowych są coraz lepiej wyedukowani i bardziej świadomi przysługujących im praw w podejmowaniu decyzji zakupu, są mobilni, zmienni, żyją w pośpiechu, zabiegani, często kupują i serfują w sieci. Czasem są zagubieni, poszukujący bliskości, pragnący odmienności i indywidualnego traktowania, skoncentrowani na sobie. Wydaje się, że coraz więcej

⁶ *Sytuacja gospodarstw domowych w 2011 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Informacja sygnałna, Wyniki badań GUS, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/wz_sytuacja_gosp_dom_2011.pdf.

osób określi się jako „starsi ciałem, a młodszy duchem”, w dążeniu do własnej indywidualizacji koncentrują się na podnoszeniu jakości swego życia, dbałości o zdrowie i utrzymaniu dobrej kondycji fizycznej i psychicznej. Dbają również o właściwe relacje społeczne i kontakty towarzyskie, interesując się przede wszystkim przynależnością do grupy o podobnych wartościach, stylu życia. Hołdują różnym kulturom, od konsumpcjonizmu do postmodernizmu⁷.

Wywieranie wpływu i suwerenność w decyzjach wyboru

Suwerenność gospodarstw domowych oznacza ich niezależność, niepodległość w kreowaniu własnego bytu. Konsumenci, a ściślej ich gospodarstwa domowe biorą pełną odpowiedzialność za kształtowanie ich bytu, podejmowanie działań zmierzających do poprawy sytuacji i maksymalizowania zadowolenia z zaspokajanych potrzeb. Chodzi tu zarówno o kształtowanie zachowań własnych, jak i innych osób, zwłaszcza członków rodziny. Kierowanie swoim osobistym postępowaniem, kształtowanie „swojego świata”, własnej kondycji, własnego stylu życia, z jednoczesnym okazywaniem odporności i uległości na ingerencje „innych światów”, wymaga indywidualnej dojrzałości i zdolności podjęcia odpowiedzialności za siebie. Również kierowanie postępowaniem innych osób, czyli celowe, świadome (niekiedy też nieświadome) wywieranie wpływu, łączy się z poczuciem odpowiedzialności za innych, tj. podejmowaniem obowiązków wychowawczych i opiekuńczych wobec członków rodziny, sąsiadów, współpracowników oraz realizacją zadań rozmaitych instytucji publicznych. Kształtowanie zachowań zarówno własnych, jak i innych osób, bliskich, znajomych lub całkiem obcych, odzwierciedla się w procesie komunikacji społecznej i w konkretnych działaniach: akcjach i reakcjach poprzez ciągłe podejmowanie odpowiednich decyzji. Zakłada się, że członkowie gospodarstw domowych mają zdolność decyzyjną, przy czym wiele ważnych decyzji podejmują wspólnie, pełniąc jednocześnie różne role, np. inspiratora pomysłów, kibica, doradcy, decydenta, wykonawcy i użytkownika-beneficjenta. Dążą tym samym do uzyskania satysfakcji i zapewnienia członkom rodziny maksymalnych korzyści z zaspokajanych potrzeb. Zakres przedmiotowy decyzji w procesie organizowania procesu zaspokojenia potrzeb członków rodziny dotyczy:

- ustalenia wiązki celów do realizacji,
- podziału pracy wśród członków gospodarstwa,
- zarządzania finansami budżetu domowego,
- organizowania konsumpcji i zakupu potrzebnych towarów i usług na rynku.

Jeśli chodzi o wybór wiązki celów, to zakłada się, że gospodarstwa domowe, kierując się zasadą racjonalności postępowania, powinny znać swoje preferencje, potrze-

⁷ K. Mazurek-Lopacińska, *Postmodernistyczna kultura konsumpcyjna w kształtowaniu popytu i stylów życia współczesnego konsumenta*, „Konsumpcja i Rozwój” 2011, nr 1, s. 47-57.

by i aspiracje, określić dążenia, umieć je uporządkować w układzie hierarchicznym i dokonać koniecznych wyborów, kierując się zasadą maksymalizacji użyteczności (zadowolenia). Założenie to nie zawsze się sprawdza, bowiem w praktyce nie każdy potrafi dokładnie określić hierarchię swoich celów i konsekwentnie wytrwać w ich realizacji. Badania pokazują, że wśród najwyżej plasowanych wartości i celów gospodarstwa domowe wskazują szczęśliwe, udane życie rodzinne, dobre zdrowie i satysfakcjonującą pracę zawodową oraz pewność stałego zatrudnienia⁸. Codziennosc sprowadza się jednak do szukania kompromisu pomiędzy doraźnymi potrzebami i aspiracjami członków gospodarstwa domowego.

Realizacja wiązki celów gospodarstwa domowego nie byłaby możliwa bez zapewnienia ekonomicznych podstaw egzystencji, tj. bez pracy i dochodów członków rodziny. Decyzje dotyczące podziału pracy wśród członków gospodarstwa wymagają uwzględnienia ich zdolności, umiejętności i wykonywanego zawodu oraz realnych możliwości zatrudnienia. Podjęcie pracy zarobkowej zależy od miejsca jej wykonywania i wymiaru czasowego zasila budżet domowy, ale ogranicza możliwości wspólnego przebywania z rodziną i wykonywania prac domowych.

Zarządzanie finansami budżetu domowego wymaga umiejętności radzenia sobie z ograniczonością zasobów i ostrością ograniczenia budżetowego. Dotyczy odpowiedniego planowania dochodów i rozdysponowania środków finansowych na spłatę zobowiązań, zaciągniętych kredytów, opłat związanych z utrzymaniem domu oraz niezbędnych wydatków na zakup potrzebnych towarów i usług, a także korzystnego lokowania oszczędności i inwestycji kapitałowych oraz umiejętnego korzystania z ofert bankowych. Jakość usług bankowych sprawdza się w praktyce zarządzania finansami osób prywatnych, a wszystkie nabywane doświadczenia kreują wśród Polaków nową rzeczywistość kultury pieniądza. Polskie gospodarstwa domowe zaczynają doceniać znaczenie racjonalnego zarządzania własnymi finansami i szukają profesjonalnego wsparcia w podejmowaniu trafnych decyzji. Sytuacja ta kreuje popyt na edukację w zakresie zarządzania finansami prywatnymi i kompleksowe usługi doradztwa finansowego.

W ramach organizowania konsumpcji gospodarstwa domowe skupiają się na realnym spożyciu, podejmując decyzje zakupu potrzebnych towarów i usług, zważając na ich jakość i ilość, oferowane warunki zakupu i płatności. W pewnych okolicznościach może występować spożycie bez pośrednictwa rynku, a mianowicie przez samozaopatrzenie, wymagające nakładów pracy własnej, nieodpłatnej. W procesie podejmowanych decyzji uwydatnia się też wyraźnie podatność członków gospodarstwa domowego na uleganie wpływom społecznym oraz przejmowanie wzorców postępowania ze środowiska kulturowego i ekonomicznego.

⁸ A. Kusińska, *Hierarchia uznawanych wartości jako czynnik kreujący popyt i konsumpcję*, „Konsumpcja i Rozwój” 2011, nr 1, s. 93-107.

Zakończenie

Kreatywna rola gospodarstw domowych w rozwoju społecznym i ekonomicznym spełnia się przez realizację ich funkcji gospodarczych i społeczno-kulturowych. Wypełniając te funkcje, współtworzą otaczający je świat. Członkowie gospodarstw domowych w sieci powiązań interakcji społecznych w organizacjach, w których pełnią różne role, wnoszą do nich własne wartości, przekonania, zasady, przystosowują się do zaistniałych warunków i przejmują narzucone reguły postępowania w wykorzystaniu nadarzających się okazji. Ponad 14 mln gospodarstw domowych w Polsce pomnaża i wykorzystuje swoje zasoby intelektualne, materialne i finansowe – dokonuje podziału pracy – zarabia – wydaje – oszczędza – inwestuje oraz konsumuje wytworzone dobra-usługi. Konsumpcja gospodarstw domowych nadaje sens produkcji, napędza ją i inspiruje innowacje, postęp w gospodarce. Gospodarstwa domowe wychowują swoich członków dla konsumpcji „mieć” i poprzez konsumpcję „być”, uczą przedsiębiorczości, zaradności oraz odpowiednich relacji do ludzi i rzeczy. Przedsiębiorczość i wysoka skłonność do konsumpcji zmienia też kondycję gospodarstw domowych i sposób gospodarowania zasobami.

Bibliografia

- Bywalec Cz., *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, PWN, Warszawa 2012.
- Kusińska A., *Hierarchia uznawanych wartości jako czynnik kreujący popyt i konsumpcję*, „Konsumpcja i Rozwój” 2011, nr 1.
- Mazurek-Łopacińska K., *Postmodernistyczna kultura konsumpcyjna w kształtowaniu popytu i stylów życia współczesnego konsumenta*, „Konsumpcja i Rozwój” 2011, nr 1.
- Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników*, GUS, Warszawa 2012.
- Noga A., *Konsument a triada: właściciel-przedsiębiorca-menedżer w teorii przedsiębiorstw*, „Konsumpcja i Rozwój” 2011, nr 1.
- Piotrowski J., *Spoleczne problemy rodziny (w:) Polityka społeczna*, PWE, Warszawa 1979.
- Światowy G., *Zachowania konsumentów*, PWE, Warszawa 2006.
- Sytuacja gospodarstw domowych w 2011 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Informacja sygnałna, Wyniki badań GUS, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/wz_sytuacja_gosp_dom_2011.pdf.

Streszczenie

Celem artykułu jest wskazanie kreatywnej roli gospodarstw domowych w rozwoju społecznym i ekonomicznym, co wynika przede wszystkim z ich istoty i peł-

nionych funkcji gospodarczych i społeczno-kulturowych. Polskie gospodarstwa domowe aktywnie uczestniczyły w procesie zmian transformacji ustrojowej, rozwijały przedsiębiorczość i wysoką skłonność do ponoszenia wydatków konsumpcyjnych. Istotnie ważną okazała się tu rola gospodarstw domowych w kształtowaniu kapitału ludzkiego oraz ich zapobiegliwość w tworzeniu materialnych podstaw bytu i skłonność do wydatków na cele konsumpcyjne. Konsumpcja gospodarstw domowych napędza produkcję i tym samym gospodarkę kraju. Jednocześnie zmienia się kondycja gospodarstw domowych i sposób gospodarowania ich zasobami, przy czym w podejmowanych decyzjach ważną jest suwerenność oraz skłonność do wywierania i przejmowania wpływów w otoczeniu rynkowym.

Słowa kluczowe: gospodarstwo domowe, kapitał ludzki, konsumpcja, produkcja, rozwój społeczno-gospodarczy, skłonność do wydatków na cele konsumpcyjne.

Kody JEL: D11, D14, E21, J11

Household as a Creator of Socio-Economic Transformations

Summary

The creative role of households in socio-economic development is discussed, resulting from the essence and nature of economic and socio-cultural functions performed by households. Polish households played an active role in the process of systemic transformation, by stimulating the entrepreneurship and propensity to consume. Other significant factors include the role of households in human capital development and their prudence in satisfying material requirements of existence, as well as high propensity to consume. Household consumption boosts production and, consequently, the national economy. At the same time, the condition of households changes, together with preferences for resource management methods, while the decision-making process is invariably focused on sovereignty and strong inclination to influence and be influenced by the market.

Key words: household, human capital, consumption, production, socio-economic development, propensity to consume.

JEL codes: D11, D14, E21, J11